

Zadanie publiczne pn. „III konferencja naukowa Ostrołęka na przestrzeni wieków”
współfinansowana ze środków Miasta Ostrołęki.

Miasto Ostrołęka

Marek Niewiadomski

Ostrołęka u schyłku pierwszej wojny światowej

Pierwszym polskim burmistrzem miasta wybrano znanego działacza społecznego Władysława Ksepkę, który na posiedzeniu Komitetu Powiatowego 21 listopada 1918 r., zaproponował na stanowisko kasjera powiatowego i komunalnego Techmańskiego. Dwa miesiące później, w styczniu 1919 r., jako pełniącego obowiązki burmistrza wymienia się Franciszka Późniewskiego, a sekretarza – Pliszkę. Minister Spraw Wewnętrznych wyznaczył również komendanta Milicji Ludowej, którym na terenie powiatu ostrołęckiego został były oficer armii rosyjskiej Leopold Wiśniewski, a jednym z jej członków był Marian Kłyciński. Pierwsze posiedzenie Rady Miasta po wyzwoleniu odbyło się dość szybko, bo 27 listopada 1918 r. Przewodniczył rejent Władysław Ksepko, a uczestniczyli: Władysław Banach, Benedon, Czapnikiewicz, Dyskant, Aleksander Landau, Dionizy Majewski, Peretz, Marcelli Pęski, Franciszek Późniewski, Józef Rybicki, Motel Tylim.

Na wspomnianym powyżej posiedzeniu, na którym obecni byli: komisarz rządu Józef Zieliński, pomocnik komisarza Jan Glinka z Suska Starego, burmistrz miasta rejent Władysław Ksepko, lekarz kolejowy dr Józef Psarski, Piotr Kaczyński, Roman Gąsiorowski, Stanisław

Chyliński, Stanisław Nosek, Marian Kłyciński i proboszcz parafii w Troszynie ks. Franciszek Nowakowski poruszono szereg spraw wynikających z bieżącej sytuacji powiatu i miasta. Pilnym zagadnieniem, była ponownie sprawa rosyjskich jeńców wojennych, którzy przemieszczając się do miejsc swojego zamieszkania w Rosji, zatrzymywali się na terenie powiatu i miasta. Zapewnienie im podstawowego, chociaż wyżywienia, bardzo poważnie obciążało budżet powiatu. Zwrócono się zatem, do Powiatowej Rady Opiekuńczej i Milicji Ludowej o rejestrowanie wszystkich wydatków, aby w przyszłości można było przedstawić te koszty rządowi sowieckiemu. Wojskowemu komendantowi stacji kolejowej w Ostrołęce, polecono, aby wyznaczył trasy przemarszu i miejsca, dokąd kierowani mają być powracający jeńcy idący przez Goworowo – do Pasiiek, czy do Ostrowi. Pilną sprawą było uruchomienie, w jak najkrótszym czasie tartaków, aby można było dostarczyć drzewo na odbudowę miasta i wsi. M. Kłyciński porozumiał się z dzierżawcą dwugatrowego tartaku miejskiego Zylbermanem i robotnikami, którzy zobowiązali się do szybkiego jego uruchomienia. Trudniejszą kwestią było natomiast uruchomienie tartaku należącego do niemieckiego właściciela Wenera. Postanowiono dokonać inwentaryzacji tartaku (tak jak i tartaku miejskiego), a drzewo zakupione w lasach skarbowych, uważać za własność państwową i odebrać je Wenerowi. Podkreślono, że w protokole przejęcia należy zaznaczyć ilość drzewa należącego do niemieckich jednostek saperskich i zakupionych przez Wenera z polskich lasów skarbowych. Komitet postanowił zażądać od Wenera uruchomienia tartaku, a w przypadku odmowy przejąć zakład. Przedsiębiorcę Kłycińskiego wyznaczono na przewodniczącego komisji mającej dokonać inwentaryzacji. W jej skład weszli również Piotr Kaczyński i Roman Gąsiorowski oraz kurator mający prawo wglądu w dokumentację, jak też wyznaczenia określonej ceny na drewno.

Poważnym problemem było zaspokojenie potrzeb prowiantowych ludności. Żydowskiemu przedsiębiorcy Gedanke, któremu zarekwirowano w magazynach większe ilości cukru, postanowiono go przejąć, płacąc właścicielowi maksymalną cenę rynkową. Zdecydowano również o dokonaniu spisu młocarni na terenie powiatu, przeciwdziałając ich sprzedaży, bądź przemytowi do Prus. Były one niezbędne do przeprowadzania omłotów na wsiach pozbawionych przez okupanta niemieckiego z wszelkich możliwych maszyn rolniczych. Z kolei komendant policji zwrócił się z prośbą, o jak najszybsze uruchomienia kolejki wąskotorowej do Myszyńca pozwalającej na bardziej skuteczną kontrolę policyjną i wojskową na terenach gminnych.

Okupacja niemiecka na ziemiach polskich zakończyła się 11 listopada wraz z rozpoczęciem ewakuacji oddziałów niemieckich. Nie oznaczało to jednak, że Niemcy wycofali się szybko z zajmowanych ziem polskich. Jak wspomniano z Ostrołęki oddziały niemieckie wycofały się ostatecznie dopiero 18 listopada. Co prawda Generalny Gubernator opuścił Warszawę już świtem 12 listopada, a na podstawie rozkazu niemieckiego Naczelnego Dowództwa władzę wojskową na terenie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego od 10 listopada 1918 r. przejęło dowództwo Ober-Ostu. Miało to już jednak tylko niewielkie znaczenie, ze względu na brak niemieckiej administracji wojskowej i cywilnej, a ponadto przerwana została trwała komunikacja pomiędzy tymi obszarami. Możliwe było jedynie nawiązywanie połączeń telefonicznych i telegraficznych, nad którymi dość szybką kontrolę przejęli Polacy. 12 listopada komendant stacji kolejowej w Śniadowie J. Rdułtowski informował komendę Naczelną POW w Warszawie, w związku z przerwana bezpośrednią łącznością telefoniczną z Ostrołęką, aby uprzedzić polski garnizon w Ostrołęce, że z Łap wyjechał w kierunku miasta pociąg z uzbrojonymi żołnierzami niemieckimi Ober-Ostu. Nie byli to żołnierze zrewolucjonizowani, tylko zdyscyplinowani i wykonujący rozkazy wydawane przez ich oficerów¹. Z kolei 13 listopada kierownik I Wydziału Kazimierz Kierkowski informował szefa sztabu Komendy Naczelnej POW, że Niemcy w Różanie nie chcą złożyć broni i żądają możliwości swobodnego przemarszu wraz z bagażami do Ostrołęki, skąd mieli kierować się transportem kolejowym do Prus Wschodnich. Informował o podjęciu kroków zapobiegawczych². Tego samego dnia nastąpił też wyjazd przez stację kolejową w Ostrołęce do Prus Wschodnich Niemców rozbrojonych w Ostrowi Mazowieckiej. Odjeżdżający podlegali rewizji osobistej i mogli ze sobą zabrać tylko żywność niezbędną na czas podróży. Zostali zmuszeni do pobrania w starostwie powiatowym przepustki na wyjazd oraz świadectwa czystości. Tę samą drogę ewakuacji obrali żandarmi z posterunku w Zarębach Kościelnych³. 27 listopada wziętych do niewoli w Brańsku 58 oficerów i żołnierzy niemieckich odesłano przez Ostrołękę do Prus Wschodnich, na stację w Wielbarku⁴. Dość niebezpieczna była także granica tworzonego państwa polskiego z Prusami Wschodnimi. W raportach POW z Pułtusza podawano, że Niemcy gromadzą siły wzdłuż granicy i tworzą oddziały do zastraszania ludności cywilnej, a oddziały niemieckiej kawalerii, zapuszczają się nawet dość daleko od granicy⁵.

¹ A. Tuliński, *Listopad 1918 r. na terenie okupacji niemieckiej w wybranych dokumentach Polskiej Organizacji Wojskowej z zasobów Wojskowego Biura Historycznego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, nr 1-2, s. 269.

² Tamże, s. 280.

³ www.gimzaremby.neostrada.pl/odzyskanie_niep.htm

⁴ Z. Romaniuk, *Brańsk w listopadzie 1918 roku*, „Białostoczczyzna” 1989, Nr 1, s. 28.

⁵ A. Tuliński, *Listopad...*, s. 332.

Opuszczenie powiatu przez okupanta niemieckiego dało nadzieję na niezależny narodowy styl odbudowy infrastruktury miejskiej i powiatowej. Po wojnie pozostawało w Ostrołęce do odbudowy 1255 budynków i pomimo, że w 1919 r. panował w mieście ożywiony ruch budowlany, prowadzony przez władze administracyjne i mieszkańców, to do 1924 r. odbudowano tylko 480 budynków. Pozostało, więc jeszcze do odbudowania jeszcze 780 budynków. W tym czasie w ziemiankach, piwnicach zburzonych domów lub chlewikach nieprzystosowanych do zamieszkania pozostawało 80 rodzin⁶. Często o tym, że wśród ruin toczyło się życie świadczył wydobywający się dym z piwnicznych pomieszczeń, gdzie mieszkańcy urządzili sobie kuchnie.

W końcowych miesiącach okupacji niemieckiej przybył do Ostrołęki elektryk Stanisław Milenkiewicz, który uruchomił elektrownię miejską przy ul. Mazowieckiej, pozostawioną przez Niemców i zabezpieczoną przez Polaków przed wywiezieniem. Milenkiewicz został wyznaczony przez władze miejskie na stanowisko kierownika tego zakładu. Uruchomienie elektrowni pozwoliło zakładom znajdującym się w mieście na uruchomienie produkcji. Szczególnie pilnymi zakładami, których produkcja była niezbędna przy odbudowie miasta była cegielnia w Wojciechowicach i kilku wspomnianych tartaków⁷.

Ważną sprawą pozwalającą na sprawne funkcjonowanie państwa była konieczność utrzymania łączności telegraficznej i telefonicznej. Kiedy pod koniec czerwca 1918 r. do Ostrołęki wrócił z wygnania w Rosji dyrektor Dionizy Majewski zapisał w swoim wspomnieniach, że „w Ostrołęce zastaliśmy ruiny [...]. Nasz dom stał wprawdzie nietknięty, ale zajęty był przez pocztę niemiecką i, oczywiście nas tam nie wpuszczono”⁸. Po usunięciu niemieckich władz okupacyjnych urząd pocztowy w Ostrołęce wraz z centralą telefoniczną mieszczącą się na piętrze budynku już 10 listopada w nienaruszonym stanie został przejęty przez Polaków. Zabezpieczono go wystawiając w środku wartę z bronią. Urzędy pocztowe zostały podporządkowane Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, które poleciło dokonania przestemplowania posiadanych niemieckich znaczków pocztowych. Ostrołęcki urząd pocztowy wprowadził kasowniki mające w swojej treści nazwę urzędu pocztowego „Polska

⁶ *O odbudowę pogranicza Prus Wschodnich*, „Gazeta Poranna Dwa Grosze” nr 95 z 5 IV 1924 r., s. 2.

⁷ Cz. Parzych, *Ostrołęczanie...*, s. 80-81. Ożenił się z Anną Stoklasówną, córką kapelmistrza 6. Głuchowskiego pułku dragonów, stacjonującego przed wojną w Wojciechowicach. Była ona absolwentką szkoły prowadzonej przed wojną przez N. N. von Langammer.

⁸ D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*, Wrocław 1959, s. 98.

poczta – Ostrołęka”⁹. Kierownikiem polskiego urzędu pocztowo–telegraficznego w Ostrołęce został przedwojenny urzędnik pocztowy Piotr Skrzek¹⁰.

Końcowe miesiące okupacji, gdy żandarmeria i policja niemiecka zmniejszyły liczbę patroli nastąpił wzrost przestępczości. Kradzieże i włamania stały się codziennością. Szczególnie niebezpieczny był rozbój z bronią w rękę. Dlatego w ostatnich dniach okupacji i pierwszych dniach listopadowej wolności, niezbędna była działalność nie tylko służb porządku publicznego, ale też sądownictwa. Powiatowym sędzią śledczym od 2 lipca 1918 r. był Klemens Hermanowski, a od 26 listopada Władysław Dramiński przeniesiony z podobnego stanowiska w Garwolinie¹¹. W niepodległej już Polsce, W. Dramiński 31 grudnia 1918 r. został zwolniony na własną prośbę z zajmowanego stanowiska, a na jego miejsce mianowano Michała Lorentowicza¹².

Organizatorem polskiego Sądu Pokoju w Ostrołęce był czynny działacz POW w mieście Adam Mieczkowski¹³. Na stanowisko sędziowskie powołano Szymona Jana Wińskiego¹⁴, zastąpionego następnie przez aplikanta sądu okręgowego w Siedlcach – Jerzego Olędzkiego¹⁵. W grudniu 1918 r. notariuszem przy wydziale hipotecznym sądu pokoju w Ostrołęce był Hieronim Plewiński¹⁶.

Bardzo poważnym problem w końcowym okresie okupacji niemieckiej i pierwszych latach po wyzwoleniu był brak ludzi z wykształceniem średnim, którzy mogli zapewnić działalność nowo powołanego państwa. W czerwcu 1918 r., po powrocie z Rosji, starania wokół uruchomienia progimnazjum w Ostrołęce rozpoczął przedwojenny dyrektor tej placówki

⁹ S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 200-201.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Pułtusk (dalej: APP), Urząd Powiatowy w Ostrołęce, sygn. 1, Pismo kierownika urzędu pocztowo-telegraficznego do komisarza rządu polskiego, Ostrołęka 14 II 1919 r., k. 132.

¹¹ *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 10 z 2 VII 1918 r., s. 346; *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 12 z 26 XI 1918 r., s. 391.

¹² *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 13 z 31 XII 1918 r., s. 406. Po odejściu z Ostrołęki podjął pracę w Ministerstwie Skarbu. W 1920 r. zostaje sędzią śledczym w Warszawie. Zm. 3 II 1934 r. w Warszawie.

¹³ S. Załuska, *Wspomnienia...*, s. 203.

¹⁴ Sz. J. Wiński ur. 4 VIII 1852 r. na Podlasiu, zm. 16 I 1938 r. w Ostrołęce. Z wykształcenia geometra.

¹⁵ *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 8 z 25 II 1918 r., s. 286. Został zwolniony ze stanowiska sędziego pokoju w Ostrołęce na zasadzie art. 36 o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim; *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 10 z 2 VII 1918 r., s. 342.

¹⁶ *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Królewsko-Polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości” nr 13 z 31 XII 1918 r., s. 411. Hieronim Plewiński 19 II 1879 r. wziął ślub w Łomży z Jadwigą Londyńską, córką inspektora urzędu lekarskiego w Łomży Romana i Eleonory z Rościszewskich. Ślubu udzielił prefekt gimnazjum łomżyńskiego ks. Smoliński. H. Plewiński rejentem w Ostrołęce był od 1879 r., zmarł 1 IV 1919 r. przeżywszy 71 lat, [vide:] *Księga pamiątkowa Zjazdu b. wychowawców b. Szkoły Głównej Warszawskiej w 50-ą rocznicę jej założenia*, Warszawa 1914, s. 86; „Kurjer Warszawski” nr 48 z 28 II 1879 r., s. 5.

Dionizy Majewski¹⁷. Przy poparciu Powiatowej Rady Opiekuńczej w lipcu otrzymał od polskich władz oświatowych pozwolenie na reaktywowanie przedwojennego progimnazjum, które rozpoczęło działalność od 1 września. Dotychczasowe pomieszczenia szkoły były zajęte przez niemiecki urząd pocztowy. Zdecydowano, więc o przeniesieniu z pomieszczeń klasztoru pobernardyńskiego znajdujące się tam sklepy, prowadzone przez Powiatową Radę Opiekuńczą i część pomieszczeń po przebudowano przekazano szkole Majewskiego. Od nowego roku szkolnego 1918/1919 naukę rozpoczęły 4 klasy uczniów: wstępna, pierwsza, druga i trzecia. *„Ubrani byli ci nasi uczniowie bardzo rozmaicie – wojna wycisnęła i tu swój smutny ślad, nawet czapki były różne – nie tak jak pięć lat temu; i różnice wieku uczniów występowały wyraźnie, ale entuzjazm, chęć do nauki były nie mniejsze”*. Dla uczniów z zaległościami szkoła urządziła wieczorowe kursy wyrównawcze, a koło Polskiej Macierzy Szkolnej z dr. Psarskim na czele, otworzyło bursę szkolną. Obowiązki dyrektora powierzono ponownie Dionizemu Majewskiemu, który uczył też matematyki. Pracę w szkole podjęli nauczyciele: języka niemieckiego Helena Chwedkowska, języka polskiego Władysław Piekacz, który dość szybko, jako oficer rezerwy został powołany do wojska. Zastąpił go Józef Dobkowski, oprócz języka polskiego uczący również historii oraz Janina Wińska wykładająca język francuski¹⁸. Łacinę i religię wykładał prefekt – ks. Jan Tyimiński. Opieką lekarską uczniów i kadry pedagogicznej zajmował się dr Józef Psarski, który właśnie powrócił do Ostrołęki z wygnańczego szlaku w Rosji. Jak zauważył Dionizy Majewski, *„Dobraliśmy się do tej pracy jak w korcu maku: nikogo z całego nielicznego zresztą grona nie trzeba było pilnować, nikogo namawiać; nikt nie opuszczał żadnych lekcji, nikt się nie spóźniał. Zapanowała atmosfera pogodnej i wytężonej pracy nauczycieli i uczniów. Braki były duże, szczególnie w najmniej wyrównanej klasie III, ale czego nie zrobi człowiek dojrzały czy młody, jeśli tylko chce i umie woli podporządkować czyn? Toteż gdy po paru miesiącach przyjechał wizytator z Ministerstwa Oświaty, to jakkolwiek miał duże zastrzeżenia co do lokalu i wyposażenia szkoły, poziom uznał za wyższy od przeciętnego i wydał szkole opinię pochlebną”*. Koło Polskiej Macierzy Szkolnej prowadziło także kursy uzupełniające dla dorosłych i dla młodzieży chcących uzyskać świadectwo ukończenia szkoły¹⁹.

¹⁷ APP, Naczelnik Powiatu Ostrołęckiego, sygn. 18, Korespondencja w sprawach sądowych i notarialnych. Wykaz zbycia gruntów za miesiąc październik 1918 r. notariusza Ksepko w Ostrołęce, k. 75.

¹⁸ J. Wińska ur. w 1887 r. Studiowała we Francji romanistykę.

¹⁹ D. Majewski, *Wspomnienia nauczyciela z lat 1893-1945*, Wrocław 1959, s. 99-100; T. Siewierski, K. Siewierska, *Monografia I Liceum Ogólnokształcącego im. Generała Józefa Bema w Ostrołęce 1913-2008*, Ostrołęka 2008, s. 16; *Z Ostrołęki*, „Zorza” nr 45 z 10 XI 1918 r., s. 416.

Streszczenie:

Artykuł porusza niektóre zagadnienia dotyczące przejęcia władzy w Ostrołęce w ostatnich dniach okupacji niemieckiej w 1918 r. i pierwszych dni budowy Niepodległej.

Słowa kluczowe:

Ostrołęka, pierwsza wojna światowa, okupacja niemiecka, odbudowa miasta.

Summary:

The article discusses some issues related to the takeover of power in Ostrołęka in the last days of the German occupation in 1918 and the first days of building an independent.

Keywords:

Ostrołęka, World War I, German occupation, reconstruction of the city.